

Зіборова О. О.

*аспірантка кафедри теорії та методики практичної психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського***ЦІЛІСНА ГРУПА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ОПТИМІЗАЦІЇ МАТЕРИНСЬКОГО
СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ****INTEGRATED GROUP AS A TECHNOLOGY OF OPTIMIZATION
OF MOTHER'S ATTITUDE TOWARDS A CHILD WITH SPECIAL NEEDS**

Бурхливі соціальні зміни у суспільстві останнім часом значно збільшили діапазон цінностей і різноманітних ролей жінок. Вивчення соціально-психологічних відносин матері постають особливо актуальним для виявлення закономірностей залежності психологічного стану жінки та проявів її материнського ставлення (МС) саме від соціальних установок конкретної культури й особливостей взаємодії матері з іншими людьми. Досить гостро проблема взаємодії з оточуючими постає для матерів, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. Дослідження особливостей прояву МС у сім'ї, котра виховує дитину з особливими потребами, зосереджені головним чином у напрямку корекції. Наявна залежність від психічного стану матері дитини з особливими потребами, так і материнського ставлення від соціально-психічних відносин визначена багатьма дослідниками, але вивчена недостатньо.

Мета роботи – дослідити видозмінення материнського ставлення до дитини з особливими потребами під впливом її соціальних відносин у спеціальній цілісній групі. У статті розглянуті особливості психологічної травми матері дитини з особливими потребами, виокремлені складники структури психотравми матері від порушень і визначена їх соціальна зумовленість як проявів порушення соціальних установок і взаємовідносин жінки при народженні дитини з вадами розвитку. Як соціально-психологічну технологію компенсації дефіцітарності материнської сфери та підвищення життєстійкості жінок розглянуто вплив цілісної групи матерів, які виховують дітей з особливими потребами та мають спільні цілі, задачі, долі. Емпірично досліджена динаміка показників стилю материнського ставлення та складників життєстійкості у матерів дітей з особливими потребами до та після участі у заходах цілісної групи впродовж року. Для діагностики застосовані авторський опитувальник визначення стилю материнського ставлення та методика діагностики життєстійкості С. Мадді. Результати обстеження показали позитивну динаміку зазначених психологічних властивостей у всіх жінок, найбільші зміни виявлено у жінок, котрі проявляють тривожний та амбівалентний стиль материнського ставлення до дитини з особливими потребами. Підвищення рівня показників залучення, контролю, прийняття ризику та рівня адекватності стилю материнського ставлення підтвердило ефективність впливу цілісної групи на соціалізацію матерів і їхніх дітей з особливими потребами.

Новизна дослідження полягає в аналізі застосування спеціального соціального середовища для матерів дітей з особливими потребами.

Ключові слова: дитина з особливими потребами, психотравма матері, цілісна група, соціально-психологічна підтримка, стиль материнського ставлення.

Rapid social changes in society have recently significantly increased the range of values and diverse roles of women. The study of socio-psychological relations of the mother is especially relevant to identify patterns of dependence of the psychological state of women and the manifestations of her maternal attitude (MA) on the social attitudes of a particular culture and the mother's interaction with other people. The problem of interaction with others is quite acute for mothers raising a child with mental and physical disabilities. Studies of the specifics of MS in a family raising a child with special needs are focused mainly on correction. Maternal attitude for the organization of optimal conditions for the child's development in the family. The existing dependence of both the mental state of the mother of a child with special needs and the mother's attitude on socio-mental relations has been identified by many researchers, but not sufficiently studied.

The purpose of the work is to investigate the change of the mother's attitude to the child with special needs from the flow of her social relations in a special integral group. The article considers the features of psychological trauma of the mother of a child with special needs, highlights the components of the structure of trauma of the mother from violations and identifies their social conditionality as manifestations of violations of social attitudes and relationships of women at birth. As a socio-psychological technology to compensate for the deficit of the maternal sphere and increase the vitality of women, the influence of a whole group of mothers who raise children with special needs and have common goals, objectives, destiny is considered. The dynamics of indicators of maternal attitude style and components of vitality in mothers of children with special needs before and after participation in activities of a holistic group during the year is empirically studied. The author's questionnaire for determining the style of maternal attitude and the method of diagnosing the viability of S. Muddi were used for diagnosis. The results of the survey showed a positive dynamics of these psychological properties in all women, the greatest changes were found in women who show an anxious and ambivalent style of maternal attitude to the child with special needs. Improving the level of indicators of involvement, control, risk acceptance and the level of adequacy of the style of maternal attitude confirmed the effectiveness of the impact of the whole group on the socialization of mothers and their children with special needs.

The novelty of the study is to analyze the use of a special social environment for mothers of children with special needs.

Key words: child with special needs, mother's trauma, integral group, social and psychological support, style of maternal attitude.

Актуальність дослідження. Материнство як частина особистісної сфери жінки вивчається в аспекті задоволення жінкою власною материнською роллю та як необхідна стадія особистісної та статевої ідентифікації. Особливо актуальним під час соціальної напруги та викликів постає соціально-культурологічний напрям дослідження феноменології материнства, у межах якого вивчаються механізми материнської поведінки та переживання матері, що залежать від соціальних, культурних норм та установок.

Соціальна роль матері дитини з особливими потребами часто накладає на жінку стигму жертви, для якої гострими постають проблеми самоідентифікації у небажаній ролі, перегляду власної системи соціальних установок, орієнтирів і зв'язків. Зазначені суперечності взаємодії жінки з оточуючими можуть транслюватися дитині, що часто формує у дитини з особливими потребами модель негативного сприйняття життєвих ситуацій, зашкоджує її соціалізації. Дослідження особливостей соціальної ролі матері дитини з особливими потребами є актуальним для визначення ефективних методик розкриття потенціалу особистості та соціальної реабілітації матерів і їхніх дітей з особливими потребами.

Короткий аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Е. Бадінтер, К. Бонн, В.І. Брутман, В.К. Вильюнас, М.Л. Гросман, Г.Ф. Льюїс, Е. Маргеліс, М. Мид, Д. Рафаель-Лефф, М.С. Радіонової, Л. Стоун, О.О. Сергієнко та інших авторів свідчать про те, що моделі сім'ї, дитинства та цінностей, прийнятих у певній культурі, впливають на соціальні установки, материнську поведінку та переживання жінки. На думку Г.Г. Філіпової, суспільні норми та цінності здійснюють визначальний вплив на прояви материнського ставлення. Поняття «норми материнського ставлення» не є постійним, тому що зміст материнських установок змінюється у соціумі від епохи до епохи. Тій чи іншій соціальній установці відповідає певний, еволюційно-очікуваний образ дитини.

Збільшення останніми десятиріччями кількості дітей із вадами розвитку в Україні й у всьому світі робить особливо актуальними дослідження особливостей материнства та материнсько-дитячих відносин при народженні дитини з відхиленнями у психофізичному розвитку. Сучасні дослідження (А.С. Алексеева, Д. Винникотт, Т.А. Добровольська, І.Б. Іванової, Р.Ф. Майромян, Д. Майерс, Р. Ричардсон, М.М. Семаго, Н.Б. Шабаліна) та наш досвід роботи із жінками, котрі виховують дітей із вадами розвитку, свідчать, що особливо гострими є проблеми впливу культурних норм і стереотипів у суспільстві на переживання матері та девіації материнської поведінки у таких випадках. І.Б. Іванова, обстежуючи київських матерів дітей з особливими потребами, виявила, що більшість жінок найбільшою проблемою (51% від усіх проблем) вважають саме складні соціально-психологічні відносини сім'ї, яка виховує дитину з вадами розвитку. Складність взаємозв'язків проявів материнської поведінки з особливостями трансформації особистісної сфери

жінки при народженні дитини з особливими потребами у континуумі її соціальних відносин досліджені недостатньо.

Мета наукової публікації – виклад та аналіз результатів емпіричного дослідження впливу цілісної групи на формування й оптимізацію материнського ставлення до дитини з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. У сучасних дослідженнях материнсько-дитячої взаємодії (С. Герхардт, І.Ю. Ільїна, А.Д. Кошелева, Г.Г. Филипова) визначальним є поняття «материнського ставлення» (далі – МС) як інтегральної характеристики прояву материнської поведінки та переживань жінки у взаємодії з дитиною та з оточуючими. Г.Г. Филиповою виокремлено адекватний, тривожний, амбівалентний та емоційно-відторгуючий стиль МС, які відповідають певним ознакам. Психотравмуюча ситуація аномальності дитини викликає девіації материнського ставлення. Структуровані бесіди, спостереження за поведінкою та спілкуванням матерів дітей з особливими потребами одеської громадської організації «Творчий центр індивідуального розвитку» довели, що жінки чітко виокремлюють складові компоненти психологічної травми матерів дітей з особливими потребами: а) порушення еволюційно-очікуваного образу дитини; б) недостатнє отримання позитивних емоцій від взаємодії з дитиною з особливими потребами; в) порушення очікувань успіху у соціальній ролі «гарної матері»; г) порушення наявних раніше соціальних зв'язків, відносин, планів, орієнтирів, цілей і мотивів поведінки; д) відсутність вкрай потрібних жінці соціального схвалення та підтримки у новій ролі матері дитини з особливими потребами; ж) очікування та страх негативного ставлення до себе і до дитини з особливими потребами згідно з наявними у суспільстві стереотипами. Слід зазначити, що усі складники психотравми матері аномальної дитини є соціально зумовленими, тому для компенсації дефіцитарності соціальних потреб материнської потребо-мотиваційної сфери необхідне підвищення рівня психодинамічних властивостей, які є системоутворювальними для формування й оптимізації індивідуального стилю поведінки людини, що можливо при створенні відповідних соціальних ситуацій і соціальної підтримки. За словами Б. ван дер Колка: «Соціальна підтримка – це біологічна потреба, а не альтернатива, і вона повинна підґрунтям всіляких методів профілактики і лікування».

Для позитивної динаміки соціально-психологічних властивостей матерів дітей з особливими потребами потрібно спеціальне конструювання соціальних відносин, соціальних ситуацій, організації спеціального соціального середовища для цих жінок, що визначено як сучасними дослідниками поведінки людини, так і досвідом нашої практичної роботи із жінками, котрі виховують дітей з особливими потребами. У дослідженні І.І. Савенкової показано, що психосоціальна реабілітація передбачає різні системи дії, які включають індивідуальні бесіди (психотерапія), сімейну та групову терапію, реабілітацію у групі підтримки тощо. Наведене висловлювання

визначає комплекс заходів, соціально-психологічної реабілітації матерів дітей з особливими потребами, серед яких важливою є підтримка цілісної групи. У цьому напрямі у спеціальній віковій і педагогічній психології накопичено достатній зарубіжний і вітчизняний досвід діяльності спеціальних груп – батьківських або волонтерських, громадських організацій, котрі виконують широкий спектр функцій: від емоційної підтримки батьків аномальних дітей до сприяння у розвитку та захисту прав таких дітей і їхніх сімей. В організації діяльності батьківських груп існують різні форми – групи взаємодопомоги, клуби батьків, реабілітаційні табори, групи спілкування, але всі вони за своєю сутністю є соціально-психологічними технологіями залучення, за допомогою яких здійснюється залучення до життя та цілеспрямованого життєконструювання матерів і їхніх дітей з особливими потребами. Згідно із сучасними дослідженнями соціальної психології малих груп (Г.М. Андреева, Б.С. Братусь, Р. Берон, Л.Я. Гозман, І.Г. Кокурина, Р.Л. Кричевский) оптимальним способом впливу на особистість є вплив цілісної групи, ознаками якої виступають: а) загальні цілі; б) взаємодія членів групи; в) значущість групи для її членів; г) схожість між членами групи; д) спільна доля.

Група матерів дітей з особливими потребами відповідає вищесказаним ознакам і спроможна виконувати широкий спектр функцій щодо впливу на материнську потребо-мотиваційну сферу жінок, а саме: задовольняє базову потребу у належності до певної соціальної групи; надає емоційну підтримку матерям дітей з особливими потребами; формує у жінок почуття залученості до соціального життя; реалізує самоідентифікацію жінки, що є умовою для інтеріоризації нових цінностей її особистості; формує у жінок нові індивідуальні цілі й установки, які засвоюються ефективно як соціальний досвід групи; надає можливість задовольняти природну материнську потребу жінки – не соромитися власної дитини, розмовляти про неї та пишатися досягненнями дитини; допомагає подолати стереотипи негативного ставлення оточення до дитини з особливими потребами й очікування небажаного ставлення до неї від оточуючих.

Для емпіричного дослідження впливу цілісної групи на стиль материнського ставлення як варі-

анту індивідуального стилю поведінки особистості застосовано авторський опитувальник ОМВ, згідно з результатами якого матері дітей з особливими потребами розподілені на групи: А (адекватний стиль МС); Т (тривожний стиль МС); Б (амбівалентний стиль МС); Е (емоційно-відсторонений стиль МС) [1, с. 3–4].

У дослідженнях Д.О. Леонтьєва, С. Мадді, Т.М. Титаренко доведено, що вичерпною, інтегративною характеристикою трансформації поведінки у нових умовах є **життєстійкість**. С. Мадді, спираючись на результати багаторічного досвіду, виокремлює складники життєстійкості (залученість до всього, що відбувається; контроль і відповідальність; прийняття ризику діяльності у непередбачених ситуаціях), які визначають механізми позитивного функціонування особистості у стресогених ситуаціях. У діагностиці динаміки материнського ставлення до дитини з особливими потребами доцільною є діагностика життєстійкості як системоутворювального психологічного конструкта матері у стресогенній ситуації аномальності дитини [2, с. 10–13]. За допомогою t-критерію Стьюдента для залежних груп проведена оцінка змін показників стилю материнського ставлення та складників життєстійкості матерів дітей з особливими потребами до та після участі 60 жінок у заходах (таких як свята, школи матерів, взаємопідтримка, літній реабілітаційний табір), проведених у стабільній цілісній групі впродовж року. Результати наведені у таблиці 1.

Як видно з даних таблиці 1, статистично достовірні зміни після експерименту з високим рівнем значущості ($t=4,05$; $p\leq 0,001$) виявлені у показниках жінок із тривожним стилем МС і жінок з амбівалентним стилем МВ ($t=3,89$; $p\leq 0,01$), тобто найбільше покращилося материнське ставлення до дитини з особливими потребами саме у матерів, які виявили у нашому дослідженні найбільшу дефіцитарність материнської сфери та прагнули допомоги.

Показники МС з ознаками адекватного (група А) й емоційно-відстороненого (група Е) стилю також мають позитивну динаміку після експерименту, але їхні зміни є меншими, що визначає більшу стійкість адекватного й емоційно-відстороненого стилів материнського ставлення до дитини з особливими потребами до корекційних заходів, що забезпечується у жінок групи А та Е різними механізмами.

Таблиця 1

Результати діагностики складників життєстійкості за методикою С. Мадді у групах А,Т,Б та Е до та після експерименту

Показники	Група А			Група Т			Група Б			Група Е		
	До	Після	t	До	Після	t	До	Після	t	До	Після	t
МВ	93,02	89,67	-1,07	143,97	124,14	-4,05***	172,46	153,70	-3,89**	194,17	184,64	-1,13
З	35,7	41,14	1,98	16,67	22,73	3,91**	12,92	19,69	5,81***	9,18	10,00	0,63
К	31,81	34,00	1,63	12,67	17,47	3,24**	9,92	14,92	4,75***	7,73	8,91	1,74
ПР	15,81	17,81	2,01*	10,87	13,73	2,3*	9,00	9,77	0,73	7,91	8,27	0,95

Примітка: позначка -* - статистична достовірність розбіжностей на рівні $p\leq 0,05$; -** - на рівні $p\leq 0,01$; *** - на рівні $p\leq 0,001$.

Дані таблиці 1 показують, що статистично достовірні розбіжності до та після експерименту встановлено у показниках залученості та контролю груп Б та Т. Показник залученості збільшився у групі Б з 12,92 балів до 19,69 балів ($t=5,81$; $p\leq 0,01$). У групі Т показник залученості збільшився на 6 балів ($t=3,91$; $p\leq 0,001$), показник контролю покращився на 4,8 бала ($t=3,24$; $p\leq 0,01$). Показник прийняття ризику статистично достовірно збільшився у групі Т (в 1,26 рази, $t=2,3$; $p\leq 0,01$) та у групі А ($t=2,01$; $p\leq 0,05$). У жінок груп Б та Е низькі показники ризику змінилися незначною мірою, що свідчить про домінування захисних механізмів у поведінці цих жінок.

Обстеження матерів дітей з особливими потребами виявило позитивну динаміку показників інтегральних психологічних конструктів – материнського ставлення та життєстійкості для жінок, об'єднаних у заходах цілісної групи. Обстеження контрольної групи матерів дітей з особливими потребами не виявило достовірної динаміки показників материнського ставлення та життєстійкості жінок.

Проведене емпіричне дослідження підтверджує ефективність впливу заходів цілісної групи, за допомогою яких матері дітей з особливими потребами застосовують і закріплюють патерни нової для себе ролі, що сприяє соціально-психологічній реабілітації жінок і гармонізації материнсько-дитячої взаємодії, соціалізації дитини.

Висновки. 1. У дослідженнях розвитку та соціалізації дитини з особливими потребами детермінантою

визначено роль соціально-корекційного середовища, яке створюється у сім'ї дитини. При порушеннях психофізичного розвитку дитини мати отримує психотравму, материнська сфера набуває соціальної й емоційної дефіцитарності. Згідно із проведеним обстеженням стиль материнського ставлення у такому випадку є неадекватним у 65% матерів.

2. Для подолання виявлених дефіцитарностей материнської особистісної сфери матерів аномальних дітей як формувального експерименту застосована соціально-психологічна технологія залучення – цільова група, у межах якої проведені заходи – свято, літній табір психотерапевтична корекція й інформаційна школа для матерів дітей з особливими потребами.

3. Проведене емпіричне дослідження показників рівня адекватності материнського ставлення до дитини з особливими потребами та складників життєстійкості матері виявило, що найбільших змін зазнали показники материнського ставлення та життєстійкості у групах матерів, які показали тривожний та амбівалентний стиль материнського ставлення. Матері, котрі адекватно або емоційно-відсторонено ставляться до дітей з особливими потребами, також показали позитивну динаміку показників материнського ставлення та складників життєстійкості.

Таким чином, емпірично підтверджено можливість сприяння компенсації дефіцитарності материнського ставлення та підвищення життєстійкості матерів дітей з особливими потребами через механізми соціального залучення у спеціальній цілісній групі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зіборова О.О., Дегтяренко Т.В. Опросник определения особенностей (стиля) материнского отношения к ребенку, имеющему отклонения в психофизическом развитии (ОМО): зарегистрирован Державною службою інтелектуальної власності України від 05.03.2014 року, А.с. № 53965. 2014.
2. Зіборова О.О. Девіації поведінки матері особливої дитини та механізми їх подолання. *Пріоритетні напрями вирішення проблем виховання і освіти* : матеріали наук.-практ. конфр., Харків, 2015.
3. Іванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів : монографія. Москва : Київ : Логос, 2000, 87с.
4. Бессел ван дер Колк. Тело помнит все: какую роль психологическая травма играет в жизни человека и какие техники помогают ее преодолеть / за ред. И. Чорного. Київ : Форс, Україна, 2020. 464 с.
5. Савенкова І.І. Хронопсихологічне прогнозування перебігу захворювань у психологічних хворих : монографія. Київ : ун-т ім. Б. Гринченка, 2014. 320 с.
6. Филиппова Г.Г. Психология материнства. Москва : Ин-т психотерапии, 2002. 239 с.